

Iskola és társadalmi mobilitás

A kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem szociológusai több tanulmányban közölték a tanulóifjúság körében végzett felméréseik és kutatásaik eredményeit, és munkatervükben az elkövetkező időszakban is túlnyomórészt oktatásügy-szociológiai témák szerepelnek. A *Korunk* ifjúsági kérdéseknek szentelt számában helyénvalónak érezzük, hogy beszámoljunk e kutatások néhány vonatkozásáról.

Előljáróban azonban néhány megjegyzést kell tennünk az oktatásügy-szociológiai kutatások helyéről és szerepéről a hazai szociológiai mozgalomban, valamint a szociológiai tudományok rendszerében.

Amikor a hatvanas évek elején, de különösen Nicolae Ceauşescu elvtárs emlékeztetés 1965. évi tudománypolitikai beszéde után a szociológiai mozgalom „új hulláma” kibontakozott hazánkban, az egyetemeken és a főiskolákon működő marxizmus—leninizmus tanszékek számára önmagától kínálkozott az a lehetőség, hogy közvetlen környezetükben tegyék meg első lépéseiket a konkrét szociológiai kutatások terén. A kolozsvári egyetem filozófia és szociológia tanszékének szociológus-csoportja is az egyetemi ifjúság körében végzett felmérésekkel kezdte az időközben kiterjedélyesedett és többfelé ágazott konkrét kutatásait. Munkájában értékes támogatást kapott az annak idején az Oktatásügyi Minisztérium vezetősége mellett működő, Miron Constantinescu professzor vezette szociológiai laboratóriumtól. Az Oktatásügyi Minisztérium már 1958-tól kezdve jelentős szociológiai és interdiszciplináris (szociológiai, pedagógiai, lélektani, fiziológiai) kutatótevékenységet kezdeményezett és szervezett. (A Miron Constantinescu professzor vezette szociológiai laboratóriumnak nem kis szerepe volt a bukaresti egyetem szociológiai tagozatának megszervezésében.) Jelenleg a fontosabb oktatásügy-szociológiai kutatások az Oktatásügyi Minisztérium égisze alatt folynak (a bukaresti egyetem szociológiai tagozata mellett működő laboratóriumban, más egyetemek szociológiai laboratóriumaiban, egyes társadalomtudományi tanszékeken), valamint a KISZ Központi Bizottsága mellett működő, az ifjúság kérdéseivel foglalkozó kutatóintézetben.

Bennünket, akik a tanügyben dolgozunk, az oktatásügy-szociológiai kutatások azért is érdekelnek, mert igyekszünk tevékenyen közreműködni oktatási rendszerünk állandó továbbfejlesztésében, és mert nagy helyzeti előnyt jelent olyan népességgel foglalkozni (a kifejezésnek semmilyen pejoratív zöngéje nincs; népességen a szociológiában azt a csoportot értik, amelyre a felmérés kiterjed, a vizsgálati alanyok összességét), amelyet a kutató jól ismer. Az oktatásügy azonban — és ez a fontosabb — más szempontból is hálás területe a szociológiai kutatásoknak. A tanulóifjúság, a különböző iskolatípusok, osztályok, évfolyamok clyan viszonylag stabil, jól szervezett csoportok, amelyek igen alkalmasak a különböző szociológiai kutatási eszközök, módszertani eljárások kikísérletezésére és tökéletesítésére. A tanuló- vagy diákcsoportokban a csoportszociológia, az interperszonális viszonyok számos problémája tanulmányozható, a tanügyi hálózat pedig, amely átfogja a társadalom egészét, lehetővé teszi sok ösztársadalmi, makrostrukturális probléma nyomon követését.

Mint a társadalmi tevékenység és irányítás minden területén, az oktatásügyben is a döntéseket hozó felelős szervek elvárják a szociológusok közreműködését, azt,

hogy kutatásaikkal és javaslataikkal megoldási variánsokat, prognózisokat bocsásanak az illetékesek rendelkezésére. Az oktatásügyi döntések számára azonban nem kevésbé fontosak a pedagógusok, pszichológusok kutatásai is. Az oktatásügy-szociológia éppen ezért nem lép fel azzal az igénnyel, hogy valamennyi tanügyi vonatkozású kérdésben illetékes véleményt mondjon, másrészt viszont nemcsak a tanügy, hanem általánosabb társadalmi problémák és folyamatok feltárására, megismerésére is törekszik.

Éppen ez utóbbi megfontolásból használjuk az *oktatásügy-szociológia*, és nem a „nevelésszociológia“ kifejezést. Amikor a szociológus a tanügy, a tanulóifjúság kérdéseivel foglalkozik, nem az oktatás konkrét módozatai, nem a tanterv, a tanmenetek érdeklik elsősorban. Véleményünk szerint az oktatásügyben végzett szociológiai kutatások abban különböznek például a pedagógiai, metodikai, lélektani kutatásoktól, hogy az oktatásügy és tanulóifjúság kérdéseit a társadalom össz-struktúrájának, a társadalom egészét érintő folyamatoknak a szempontjából közelítik meg és vizsgálják.

A társadalom össz-struktúráját érintő folyamatok közül a társadalmi mobilitás kétségtelenül egyike azoknak, amelyekben az oktatásügy nagy szerepet játszik. A kolozsvári egyetem szociológusai a különböző iskolatípusokban végzett kutatásaik során éppen ezt a szociológiai problémát, a társadalmi mobilitást igyekeztek megközelíteni.

A társadalmi mobilitás fogalma számos sokrétű és bonyolult társadalmi mozgást zár magába. Túlságosan messzire vezetne, ha kitérnénk itt a kérdésnek akár csak a fontosabb vetületeire is. Említsünk meg csupán annyit, hogy a szociológia megkülönböztet *vizszintes* mobilitást (értve ezen a lakosság területi helyváltoztatását, az ún. migrációs folyamatokat; egyesek idesorolják az ugyanazon a társadalmi rétegen belüli átmenetet egyik csoportból a másikba a társadalmi pozíció és presztízs megváltoztatása nélkül) és a *függőleges* mobilitást (értve ezen a különböző társadalmi osztályok, rétegek, különböző gazdasági, művelődési, képzettségi, presztízs-szinttel rendelkező csoportok közötti átmenetet). Egyes polgári szociológusok a függőleges társadalmi mobilitáson a „karriert“ értik, és azt állítják, hogy ez a lehetőség csak a tőkés társadalom számára adott, amely — úgymond — „nyitott társadalom“, s a szocialista rendszert a függőleges mobilitás hiánya jellemezné. Nagy képzettségű és éles kritikái szemű polgári szociológusok világszerte ismert munkái (hogy csak a legjelentősebbet említsem: például C. Wright Mills amerikai szociológus magyar nyelven is megjelent műve, *Az uralkodó elit*) meggyőzően bizonyítják azonban, hogy a „nyitott társadalom“ a monopolkapitalizmus körülményei között mítosz csupán. A függőleges társadalmi mobilitás jellegzetesen a forradalmi átalakulásokon keresztülmenő társadalmak sajátja, ahol egykor uralkodó osztályok felszámolódtak, és a társadalom különböző osztályai és rétegei között erős áramlások mennek végbe. „Nyitott“ az a társadalom, amelyben nincsenek társadalmi akadályai a személyiség sokoldalú kibontakozásának, amely nem ismeri a konfliktusokat az egyén törekvése s a társadalom szükségletei és elvárásai között, ahol az egyén valódi képességeinek és hajlamainak leginkább megfelelő tevékenységi területek között választhat.

A szocialista Románia társadalma mélyreható szerkezeti átalakulásokon ment és megy át, jelenleg ezeknek az átalakulásoknak a *tendenciája* a társadalmi homogenizálódás irányába mutat, és ez a folyamat együtt jár a társadalmi mobilitás fokozódásával.

A társadalmi mobilitás főbb irányait és ütemét hazánkban két tényező határozza meg alapvető módon: a) a termelőerők gyors ütemű növekedése a korszerű követelményeknek megfelelő iparfejlesztés nyomán; b) a tudomány, az oktatás, a kultúra rendkívüli mértékben megnövekedett társadalmi szerepe. Az ipar fejlesztése, a mezőgazdaság korszerűsítése (ugyancsak az ipari fejlődés alapján) fokozza a városiasodás ütemét, alapvető szerkezeti változásokat hoz létre a lakosságban, szüntelenül csökkenti a parasztság és növeli a munkásosztály arányszámát az összlakossághoz viszonyítva. A gyors ütemű technikai fejlődés kihat a különböző kategóriájú munkaerők társadalmi mobilitására (szakképzés, szakmai átképzés). A modern termelés szükségletei, a tudomány, a kultúra erőteljes fejlődése szükségképpen megköveteli az értelmiség sorainak szakadatlan növekedését. A munka termelékenységének növekedése, az életmód civilizáltsági fokának emelkedése gyarapítja a nem termelő szférában (szolgáltatásokban, egészségügyi, művelődési hálózatban) dolgozók számát. Mindezek a folyamatok szükségképpen velejárói az intenzív és gyors ütemű társadalmi fejlődésnek. Az ezzel kapcsolatos társadalmi mozgások az egész lakosságot érintik, de különösen jól kivehetők a fiatal nemzedékek életpályájában. És éppen itt kapcsolódik az iskola, a tanügy a társadalmi mobilitáshoz.

Az iskolahálózat belül a társadalmi mobilitás fősodrát — a mezőgazdaságban foglalkoztatott lakosság csökkenését és az ipari munkások számának növekedését — legjellegzetesebben az ipari szakiskolákban követhetjük nyomon. A kolozsvári egyetem szociológusai két éven át végeztek felméréseket* a Tehnofrig üzem szakiskolájában (kutatásaikat a közeljövőben — kiszélesítve — folytatják). Azoknak a tanulóknak kb. 82 százaléka, akikre a vizsgálat kiterjedt — mezőgazdasággal foglalkozó családból származott. A tanulók családjának szociológiai, statisztikai vizsgálata rendkívül szemléletesen bizonyította az exruralizálás, a faluból a városba áramlás gyors folyamatát. A tanulók szülei 81,4 százalékban a parasztsághoz tartoznak; ha a szülők számához hozzáadjuk a tanulók idősebb testvéreinek a számát, a falusi-paraszt kategória 69,1 százalékra csökkent, ha pedig tekintetbe vesszük a városban majd szakmunkásként elhelyezkedő ipariskolai tanulókat is, akkor a család egészének említett statisztikai mutatója 58,2 százalék lesz.

Az agrárlakosság arányszámának csökkenése szükségszerű és objektív folyamat. Ennek szubjektív vetülete az az — elsősorban a fiatalok soraiban jelentkező — törekvés és óhaj, hogy kiszakadjanak a paraszti sorból. Vizsgálatainkból kiderül, hogy az esetek többségében a szüők támogatják, sőt gyakran maguk kezdeményezik ezt a törekvést. A szülők többsége szeretné, ha gyermeke elméleti líceumokban folytatná tanulmányait. Mivel ez csak az esetek kis számában lehetséges, a szülők a fiatalok exruralizálásának leghozzáférhetőbb útját választják — az ipari szakiskolát. Az ipari szakiskola az a csatorna, amelyen át a leggyorsabban lehet a városba jutni, és amely azzal az előnnyel is jár, hogy a fiatal viszonylag hamar jut önálló keresethez. Az ipari szakiskolát végzett parasztyerek ipari szakmunkássá válik, gyárba, városba kerül, megváltoztatja társadalmi státusát. Vizsgálatainkból kitűnik, hogy jöllehet a parasztszármazású gyermekek kezdetben nagyobb nehézségekkel küzdenek a szakiskolában, mint városi társaik, szívósabban dolgoznak, nagyobb belső ösztönzőerővel rendelkeznek; számukra az ipari szakiskola felfelé ívelő társadalmi mobilitást jelent, a városi ifjak számára ritkábban az.

Noha nem függ össze szervesen iskolaszociológiai kutatásainkkal, idekivánczik az a megállapítás, hogy a falu és a város közötti ozmózis nem csupán egyirányú,

* Lásd Ion Aluș—Roth Endre: *Szakmai iskola és az ifjúság társadalmi mobilitása*. Korunk, 1969. 2.

nem merül ki a falusi lakosság egy részének és különösen a fiatalság egy részének az elvárosiasodásával. A mezőgazdaság korszerűsítése, műszaki fejlesztése, a falvak tanügyi, egészségügyi hálózatának az állandó kiszélesítése a szakmunkások, technikusok, értelmiségiek jelentős alakulatait szivattyúzza a falvakba. A társadalmi mobilitást tanulmányozó szociológusok nagy figyelmet szentelnek ennek a komplex folyamatnak is, amely lényegesen módosítja a falusi lakosság szerkezetét, olyan új problémákat vet fel, mint a mezőgazdasági munka ipari típusú megszervezése és ezzel kapcsolatban a szövetkezeti parasztság szakképzettség szerinti rétegződése, az ipari munka és a mezőgazdasági munka, a városi és falusi életmód jellege közötti közeledés mint a társadalom homogenizálódási tendenciájának vetülete; a falun élő munkások számának növekedése mint a vízszintes társadalmi mobilitás megnyilvánulása és ennek kihatása a munkásosztály társadalmi vezetőszerepének növekedésére.

*

Amikor elhatároztuk, hogy néhány évi megszakítás után folytatjuk az ipari szakiskolákban végzett felméréseinket, arra is tekintettel voltunk, hogy időközben jelentős módosulások történtek és fognak történni e téren. Arról van szó, hogy a X. pártkongresszus határozatainak megfelelően elkezdődött a tízosztályos kötelező oktatás általánosítása, továbbá arról, hogy az ipari szakoktatásban is szerkezeti változások mentek és mennek végbe, amennyiben az előbb említettekkel összhangban csökkentik az iskoláztatás időtartamát, és az ipari szakképzés súlypontja az üzembe helyezkedik át. Mindez kétségtelenül befolyásolja majd az ipari szakiskola szerepét a társadalmi mobilitásban.

Egy másik iskolatípus, amely jelentős szerepet játszik e társadalmi mobilitásban és amelyben éppen ezért kutatásokat folytattunk — az esti líceum. Ez lehetőséget nyújt a termelésben lévő fiataloknak ahhoz, hogy folytassák tanulmányukat anélkül, hogy kilépnének a termelésből, és ily módon változtassanak társadalmi státusukon.

Több Kolozs megyei esti líceumban végzett felméréseink az „estisek” mentalitásának lényeges elemeként tárták fel azt a tényt, hogy mintegy 80 százalékuk a főiskolára való bejutás reményében vállalta a munka melletti tanulás nem csekély terhet. Több más kutatásunk egybehangzó adatai alapján állíthatjuk, hogy a munkás-tanuló fiatalok célkitűzése és eszménye a magas szakképesítésű értelmiségi társadalmi státusa. (Úgy véljük, ez a jelenség a jelenlegi társadalmi szükségletektől és lehetőségektől eltekintve is olyan tükör, amely híven és igen pozitívan adja vissza szocialista társadalmunk arculatának alapvető vonásait.) A szociológust azonban nem elégtik ki az ilyen szimptómák; eszmények és törekvések pozitív jellegét regisztrálva a tényleges társadalmi problémák és folyamatok érdeklik elsősorban. Felméréseinkből kiderült, hogy az esti líceumosok között nagyszámban vannak olyanok, akik ipari szakiskolát végeztek, akik tehát kezdetben a szakmunkás hivatását választották.

Az a tény, hogy az ipari szakiskolák végzettjei viszonylag nagy számban törekednek társadalmi státusuk további megváltoztatására, végső fokon két körülményre vezethető vissza: vagy arra, hogy nincsenek megelégedve eredeti pályaválasztásukkal, vagy pedig arra, hogy már eredetileg is a magas képesítésű értelmiségi státusának az elérése volt a céljuk, és az ipari szakiskola pályaválasztási stratégiájuknak csupán első, elkerülhetetlen állomása volt. A kimutatások szerint az esti líceumosok a középiskolai végzősök (érettségizettek) mintegy egynolcadát adják. Az európai oktatásügyi miniszterek 1967-ben — az UNESCO égisze alatt — rendezett tanácskozásán megállapították, hogy Románia azon öt ország közé tar-

tozik, amelyekben a hatvanas években „robbanás“ (boom) következett be a középiskolai oktatásban részesült és következőképpen a főiskolákra törekvő fiatalok számában.

Mármint az esti liceumokban végzett felméréseinkből kiderül, hogy az itt végzetteknek csupán 15%-a képes bejutni főiskolára. Szociológiai terminusokban fogalmazva ez azt jelenti, hogy a társadalmi státusuk megváltoztatására törekvő dolgozó fiatalok aspirációi és a társadalom *jelenlegi tényleges* szükségletei között törés, eltérés van. Ha az egész iskolarendszert egy olyan piramishoz hasonlítjuk, amelynek alapjára, az általános kötelező oktatásra, egyre keskenyedve, a magasabb fokú iskolatípusok épülnek (a hasonlat Miron Constantinescu professzortól származik) s a tízosztályos oktatás általánosításával az alap még tovább szélesedik majd, arra a következtetésre jutunk, hogy az iskola szerepe a társadalmi mobilitásban fokozatosan csökken a piramis alapjától kiindulva a csúcs felé.

Ezt a következtetésünket megerősítették azok a felmérések, amelyeket az egyetemi diákság körében végeztünk és végzünk. Megállapítható, hogy a diákság, társadalmi összetételében, nem tükrözi arányosan az ország lakosságának jelenlegi struktúráját. Míg az ország összlakosságában a munkás és paraszt kategóriákhoz tartozók 83,7%-ban szerepelnek, az elsőéves egyetemi hallgatók csupán 54%-ban származnak munkás- és parasztszaládból. Különösen szembevetendő a parasztszármazású fiataloknak a parasztság össztársadalmi súlyához viszonyítva csökkentett arányszáma. Ugyanakkor viszonylag magas az értelmiségi családból származó diákok részaránya. Persze, elsősorban a szociológus nem hagyhatja figyelmen kívül azt a tényt, hogy a romániai értelmiség zöme — az elmúlt negyed évszázad társadalmi átalakulásainak eredményeként — maga is munkás- és parasztszármazású, hogy a jelenlegi fiatalok már a második nemzedék. Kétségtelen azonban, hogy az értelmiségi rétegben jól megfigyelhető saját újratermelésének a tendenciája. Tegyük hozzá, olyan jelenség ez, amelyet más szocialista országok szociológusai is észleltek. Olyan jelenség ez, amellyel számolni kell az iskolapolitikában, az oktatásügy, az „iskolapiramis“ további tökéletesítésében, a társadalmi mobilitás irányainak és ütemének tudatos irányításában.

Az elmúlt évben megvizsgáltuk a végzett egyetemi hallgatók munkába illeszkedésének néhány társadalmi vonatkozását. Nem szándékozom itt ismertetni kutatásaink eredményét, csak egyetlen — témánkkal közvetlen kapcsolatban álló — kérdésre kívánom felhívni a figyelmet. Az egyetemi és főiskolai oktatás járul hozzá döntő mértékben az értelmiség sorainak az állandó szélesítéséhez. Az értelmiség számbeli és társadalmi szerepének a növekedése a szocialista társadalom fejlődésének törvényszerű velejárója, hiszen ez a társadalom az emberi géniusz legértékesebb vívmányaira kíván építeni, és ez az építés a tudomány-műszaki forradalom körülményei között folyik. A Román Kommunista Párt nem ért egyet azokkal a véleményekkel, amelyek ebben a szükségszerű folyamatban valamiféle veszélyt látnak a munkásosztály társadalmi vezető szerepét illetően. A társadalmi mobilitás kérdései között fontos helyen szerepel a munkásosztály szakmai és kulturális színvonalának állandó emelése, s a már több ízben említett homogenizálódási tendencia a fizikai és szellemi munka állandó közelítésében is megnyilvánul. A tudomány, a kultúra a szocialista társadalomban elsőrendű fontosságú szerepet játszik, és minden előrehaladás e téren éppen a munkásosztály társadalmi vezető szerepének hatékonyabbá tételéhez vezet.

A különböző iskolatípusokban folytatott szociológiai vizsgálatokból az a következtetés adódik, hogy alapos tanulmányokra és gondos mérlegelésekre van szükség a kulturális expanzió és a technikai-gazdasági fejlődés egybehangolására. A meg-

felelő szinkronizálások hiányában a társadalmi szervezetben egyensúlyzavarok léphetnek fel, a társadalmi mobilitás túllépheti szükséges kereteit és medrét. A párt X. kongresszusa behatóan foglalkozott ezekkel a kérdésekkel, és azok az előirányzatai, amelyek a középiskola utáni, nem főiskolai oktatási rendszer szélesítésére, a szakliceumok kiterjesztésére vonatkoznak, kétségtelenül jelentős mértékben járulnak hozzá a társadalmi mobilitás tudatos szabályozásához, az egyensúlyzavarok elkerüléséhez, megelőzéséhez.

Befejezésül még egy megjegyzést. Az oktatásügy-szociológiai kutatások is sokrétűen bizonyítják azt az egyébként ismert tényt, hogy a szocialista Romániában az iskolaügy elsőrendű figyelemnek és gondoskodásnak örvend, hogy az iskola egyre növekvő szerepet tölt be az ország gazdasági és társadalmi fejlődésében. Oktatási rendszerünk további fejlődése egyebek között a szociológiai kutatások szélesítését és fokozását is igényli.

Aranyossy
György:
Elmúlás